

РОЗДІЛ III. Історіографія. Джерелознавство. Архівознавство. Пам'яткознавство. Етнологія. 7, 2015

31. Фелонюк А. Омелян Прицак і Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (1936–1939 pp.) / А. Фелонюк // Українська орієнталістика : зб. наук. праць викладачів та студентів Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія» і Київського національного лінгвістичного ун-ту до 90-річчя проф. О. Й. Прицака. – К., 2009–2010. – Вип. 4–5. – С. 23–27.
32. Хроніка Наукового товариства імені Шевченка. За час від 26. XII. 1937–31. XII. 1938. – Львів, 1939. – Ч. 74. – 124 + 11 + 12 с.
33. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), оп. 1, спр. 1786.
34. The Bibliography of Omeljan Pritsak (compiled by L. A. Hajda) // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge, Mass., 1979–1980. – Vol. 3–4. – Part. 1 : Eucharisteion : Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students / [Ed. by I. Ševčenko and F. Sysyn]. – P. 7–50.

Фелонюк Андрей. Востоковедческие интересы Емельяна Прицака во львовский период жизни (1936–1943 гг.). Освещены востоковедческие интересы Емельяна Прицака (1919–2006) во львовский период жизни (1936–1943 гг.). Именно в это время произошло становление молодого ученого как востоковеда. Студии в указанной области гуманитарной науки он начал во Львовском университете, одновременно под руководством Ивана Крипьякевича работал в комиссиях исторического направления Научного общества им. Шевченко и в Кабинете истории Украины (1942–1943 гг.). Опубликовал во львовской предвоенной периодике пять статей и рецензию на тему славяно-арабских контактов VIII–X вв. (на основании арабских источников), а также перевел и комментировал произведения арабского историка и географа Абу аль-Фида «Благоустройство стран» (начало XIV в.) и путешественника Павла Алеппского «Путешествие патриарха Макария» (середина XVII в.), что не удалось закончить. В 1942–1943 гг. составлял библиографию тюркологии и писал рецензии на работы украинских исследователей. Наряду со старшим коллегой Евгением Завалинским Е. Прицак олицетворял украинский востоковедческий центр Львова 1930-х – начала 1940-х гг.

Ключевые слова: Емельян Прицак, львовский период жизни, востоковедение, арабистика, тюркология, Львов.

Feloniuk Andrii. Oriental Interests of Omeljan Pritsak During Lviv Life Period (1936–1943). Oriental interests of Omeljan Pritsak (1919–2006) during Lviv life period (1936–1943) have been viewed. Exactly at this time the young scientist became known as an orientalist. He started studying at the sphere of Humanities science at Lviv University and at the same time worked in the historical commission of Scientific Society named after Shevchenko and in Cabinet of the History of Ukraine (1942–1943). He published in prewar periodicals five articles and a review on Slavonic-Arab contacts dated VIII–X centuries based on Arab sources and translated and commented works by Arab historian and geographer Abu al-Fedayi (beginning of XIV century) «Streamlining the countries» and traveler Paul of Aleppo «Journey of Patriarch Macarius» (mid XVII) which was not completed. In 1942–1943 Omeljan Pritsak compiled the bibliography of Ukrainian Turkish studies and wrote reviews on works of Ukrainian researchers. Along with his senior colleague Eugene Zavalynskyj O. Pritsak represented Ukrainian oriental center of Lviv of 1930s – early 1940s.

Key words: Omeljan Pritsak, Lviv life period, oriental studies, Arabic studies, Turkish studies, Lviv.

Статтю подано до редколегії
14.12.2014 р.

УДК: 94(438)«1918/1939»:314.15

Анатолій Шваб

Тема еміграції в польській науковій і суспільно-політичній думці 1920–1930-х рр.

У статті відтворено дослідницькі традиції еміграційної проблематики в польській науковій і суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду. Основну увагу зосереджено на виявленні наявних напрямів досліджень еміграційних процесів і формування основ польської еміграційної політики.

Ключові слова: еміграція, польська еміграційна політика, колоніальна політика, імміграційна політика, напрями еміграції.

Постановка наукової проблеми та її значення. Еміграція як соціально-економічне явище мала помітний вплив на формування економічної політики Польської держави міжвоєнної доби. З одного боку, еміграція ще з кінця XIX ст. виступала важливою складовою частиною соціально-економічного укладу життя місцевого населення й була одним із найпоширеніших способів розв'язання матеріально-фінансових проблем; в умовах становлення державної незалежності та економічних труднощів повоєнного періоду вона відновилася з новою силою. З іншого боку, перед польською владою та суспільством постало складне завдання: як скерувати цей процес у контрольоване й корисне, із погляду суспільства та держави, русло. Питання форм, способів та методів розв'язання цього завдання стало предметом широкої дискусії в різних середовищах і має неабияку наукову цінність для дослідників еміграційних процесів у сучасній Україні та світі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У сучасній українській історичній науці підняті у статті питання комплексно не досліджували. Виняток становлять лише наукові роботи С. Качараби, у яких автор розглядає еміграційну політику польської влади як одну з причини еміграції із західноукраїнських земель та висвітлює ставлення до еміграції представників різних соціальних середовищ.

Значно ґрунтовніше цю тему висвітлено польськими науковцями.

Важливе джерело для вивчення теми – публікації державних чиновників і теоретиків польської міжвоєнної еміграційної політики (Ю. Околовича, А. Зарихти, М. Шавлецького, Г. Заленцького, С. Гломбінського, З. Людкевича, М. Красоцького, М. Панкевича, С. Юркевича та ін.).

Цінний аналіз польської еміграційної політики й висвітлення суспільних настроїв щодо еміграції містять роботи авторитетних польських істориків Е. Колодзєя, Х. Яновської, А. Пачковського, А. Пільха, П. Крашевського, Я. Красуцького та ін.

Завдання статті – дослідження ставлення до еміграції польських науковців, державних функціонерів, представників громадських організацій і політичних партій та відстеження їхнього впливу на формування засад польської еміграційної політики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Тема еміграції в громадських і політичних колах Другої Речі Посполитої набула особливої актуальності з моменту відновлення державності в 1918 р. Відомий польський дослідник еміграційної проблематики й державний діяч Ю. Околович ще в грудні 1917 р. так аргументував її значення: «Немає жодного сумніву, що звільнена Польща доти буде охоплена еміграційним рухом, поки не зникнуть причини, які його породжують» [48, с. 5]. Завдання польської еміграційної політики, на думку вченого, мало зводитися до прагнення скорегувати еміграційний рух до прийнятних меж, які були б корисні для держави й суспільства. Важливими принципами офіційної еміграційної політики влади мали стати відмова від заборони та обмеження еміграції й допомога емігрантам, щоб отримати їхню довіру [48, с. 9].

Ю. Околович приділяв значну увагу засадничим принципам польської еміграційної політики, нормам укладання міждержавних еміграційних угод, організації ефективного еміграційного апарату тощо. У його публікаціях отримала подальший розвиток популяризована ще з кінця XIX ст. Польським колонізаційним товариством ідея створення поселенських колоній [48, с. 7]. На переконання науковця, одним із завдань влади мало стати скерування переселенського руху до компактних польських поселень на чужині, які б забезпечили збереження національної культури та ідентичності співвітчизників [48, с. 28].

Важке економічне становище Другої Речі Посполитої, викликане не лише післявоєнною розрухою, а й складними процесами становлення національної економіки, зумовило оновлення перерваного війною активного еміграційного руху. У польській суспільно-політичній думці цього періоду утверджується сприйняття еміграції як важливої складової частини соціально-економічного укладу життя й своєрідного, за твердженням М. Шавлецького, «вентиля зростаючого суспільного нездужання» [66, с. 3]. «Вентиль безпеки» убачав в еміграції й С. Гломбінський [9, с. 14].

На тлі окремих публікацій з обґрунтування факторів кризових явищ в економіці та способів їх подолання теоретичною предтечею активної еміграційної й переселенської політики стали дослідження першої половини 1920-х рр. Їхні автори доводять необхідність еміграції та внутрішньої колонізації малозаселених територій так званих «східних кресів», убачаючи в цьому спосіб розв'язання проблеми аграрного перенаселення центральних і західних воєводств. До таких, зокрема, слід віднести роботи Є. Грабовського [15] й В. Студницького [65]. Предметом наукових інтересів із перших років незалежності стали дослідження становища вихідців із Польщі в країнах поселення.

Поява численних фундаментальних праць припадає на середину 1920-х рр. Ключовим завданням більшості з них, як влучно висловився М. Шавлеський у роботі «Питання еміграції в Польщі», є «вирішення питання еміграції сьогодні і прагнення ... до подальшого впорядкування еміграції в майбутньому». Більшість дослідників звертаються до історії, «щоб з неї почерпнути досвід на майбутнє». Одне із ключових завдань – з'ясування того, «чи існують надалі причини до еміграції, а також які економічні та психологічні фактори впливають на еміграційні настрої» [66, с. 5]. Такі самі питання у своїх роботах піднімали С. Дзевульський [5], З. Грос [16], М. Панкевич [52 с. 99].

Характерна ознака досліджень природи польського еміграційного руху того часу – те, що воно розглядається як невід'ємна складова частина світового економічного розвитку, побудованого на гармонізації трьох головних економічних чинників – сировини, людських ресурсів і капіталів. Людські ресурси, перенесені з одного господарського середовища в інше, на думку Ф. Гадомського, «є певним капіталом самі по собі. Господарська ж вартість потенційного емігранта на перенаселеній батьківщині зводиться до нуля, більше того, така особа є тягарем для господарства цієї країни. Людина, відповідно до закону попиту й пропозиції, може бути оцінена лише за наявності попиту на неї за сприятливих економічних умов» [7, с. 103].

Значна кількість публікацій розкриває внутрішні та міжнародні нормативно-правові засади польської еміграційної політики. С. Івановський і К. Мамрот висвітлюють польське еміграційне законодавство [18; 19]; положення Польсько-німецької еміграційної конвенції аналізує Л. Кульчицький [32]; роль Міжнародної організації праці щодо врегулювання питань еміграції – Б. Вертхейм [70].

Помітне місце серед науково-теоретичних напрацювань другої половини 1920-х рр. займають праці, у яких розглянуто організацію діяльності органів державної влади з питань еміграції та завдання польської еміграційної політики [35; 38; 40; 62].

Суголосною твердженням багатьох публікацій є думка про те, що «... тимчасове врегулювання питання еміграції коштувало Польщі занадто дорого; у гонитві за тимчасовими рішеннями поточних потреб закладені довгострокові перешкоди [...]. Із цією системою короткозорого опортунізму час розпрощатися .... Потрібно докласти зусиль для отримання Річчю Посполитою так званого колоніального мандата чи іншої форми політико-адміністративної влади над територіями, які підходять для польських еміграційних і поселенських цілей» [61, с. 12]. Про тенденції змін польської еміграційної політики красномовно свідчать слова директора Еміграційного управління Б. Наконечникова: «Ми повинні подолати перешкоди в еміграційній політиці й сміливо вдатися до національної експансії» [77, с. 167].

Із весни 1925 р., незважаючи на значні розбіжності в поглядах, у низці публікацій на цю тему визначився певний загальний напрям. Майже всі діячі та автори різних проектів погоджуються з тим фактом, що з уже існуючих країн компактних польських поселень «... тільки Парана в Бразилії, незважаючи на те, що не є ідеальною територією поселення, повинна залишатися предметом постійної уваги й опіки. Подальше розпорошення ... емігрантів у світі є згубним, їх потрібно зосередити на одній території» [62, с. 231–232].

На особливу увагу під час дослідження науково-теоретичних основ еміграційної політики Другої Речі Посполитої заслуговують численні публікації одного з найпопулярніших прихильників колонізаційної та колоніальної ідеї Г. Зеленцького [76; 78; 80; 81; 83–85]. Розглядаючи людський потенціал як важливий складник ефективного розвитку будь-якої держави, науковець уважав, що Польща не повинна віддавати його для економічного зростання інших країн. Оскільки явище еміграції було неминучим, завдання влади мало полягати, на думку вченого, у тому, щоб отримати найбільшу користь для польського суспільства. Виконання цього завдання Г. Зеленцький убачав у необхідності пошуків таких імміграційних ринків, де б існувала можливість створення компактних польських поселень із забезпеченням для них національних, політичних прав та економічної самостійності.

Значну увагу приділено обґрунтуванню необхідності встановлення тісних політичних й економічних контактів із батьківщиною територій, компактно заселених поляками. Економічні зв'язки між метрополією та колоніями розглядали як важливу складову частину функціонування польської національної економіки в цілому, оскільки через них Польща могла отримати доступ до сировинних ресурсів, яких не вистачало на батьківщині, а також розширювала б свої ринки збуту. Позитивні економічні наслідки очікували від створення розгалуженої торговельної, фінансової й транспортної інфраструктур.

Зміна пріоритетів еміграційної політики підштовхнула польських чиновників та осіб, причетних до еміграції, до пошуків нових імміграційних ринків. Результатом їхньої діяльності стала поява великої

кількості публікацій стосовно імміграційної політики держав потенційної польської еміграції. Питання польської еміграції у Францію досліджено в публікаціях В. Бабинського [2], Т. Бжежинського [3], С. Климовича [26], Л. Кривицького [29], З. Людкевича [39; 41]. Особливості та перебіг сезонної еміграції в Німеччину й Східну Пруссію проаналізував у своїх працях С. Велох [72; 73].

Предметом активних наукових пошуків лишаються перспективи польської еміграції до Північної Америки – найбільшого довоєнного напрямку переселення та заробітчанства з Польщі. Різкі імміграційні обмеження в'їзду громадян країн Центральної Європи в США в 1917 і 1921 рр. і відсутність можливостей реалізації польських еміграційних концепцій у цій країні вплинули на кількість і характер публікацій із цієї тематики. У нечисленних статтях піднято питання національно-культурного життя та збереження національної ідентичності польської діаспори.

Більший суспільний і науковий інтерес викликали дослідження перспектив еміграції до Канади, яка після 1923 р. лібералізувала в'їзд у свою країну вихідцям із Центральної та Східної Європи. У 1926 р. ця країна вийшла на перше місце за чисельністю польської заокеанської еміграції. Серед пріоритетних тем – імміграційна політика Канади, умови й перспективи еміграції сільськогосподарських робітників, можливості компактних поселень тощо. Про це йдеться в публікаціях Р. Кутиловського [33; 34], Р. Мазуркевича [45; 46] та інших авторів [64].

У другій половині 1920-х рр. наукові середовища активно реалізують завдання пошуку нових імміграційних ринків. Співзвучні концепції Г. Зеленцького в цьому питанні погляди К. Глуховського: «Нарешті, хоча й запізно, у нас з'явилося усвідомлення, що час здійснювати активну еміграційну політику, зупинити посилення нашими силами чужих, іноді ворожих суспільств і подумати про самостійну колоніальну політику» [11, с. 110].

Значний інтерес у дослідників викликали переселенські можливості Бразилії. У більшості робіт, які з'явилися в цей час, розглянуто природно-кліматичні та економічні можливості колонізації в цій країні й переосмислення попереднього досвіду польської еміграції.

Редактор видання Польського еміграційного товариства «Wychodźca» М. Панкевич, попри нарікання на складний клімат та умови праці в Сан-Пауло, уважав, що еміграція в цей бразильський штат можлива за умови організації відповідної опіки над емігрантами й надання можливості придбати власний наділ землі. Важку працю на кавових плантаціях він розглядав як заробітковий період на шляху до створення польських колоній у Бразилії, зокрема в Парані [55].

Важливим джерелом інформації про можливості еміграції польських сільськогосподарських робітників у Сан-Пауло у зв'язку з підписаною 19 лютого 1927 еміграційною угодою є стаття делегованого представника польського уряду С. Гавронського [8]. Ф. Ліп аналізує еволюцію імміграційної політики бразильського уряду й детально зупиняється на імміграційній кон'юнктурі 1920-х рр. у цій країні [42; 43].

Значний інтерес, ураховуючи потенційні можливості колонізації, серед польських еміграційних функціонерів викликала й Перу. Перспективи польської колонізації та природно-економічні умови господарювання в цій країні відзначають Х. Яжина [22], Б. Лепецький [36], Т. Оксінський [51], М. Панкевич [54]. В. Шукевич серед потенційних країн можливої польської колонізації розглядає Мексику [67], водночас Р. Козловський обґрунтовує можливість колонізації Болівії [27].

Думки дослідників щодо можливих напрямів польської еміграції згодом сягають Африки, зокрема Алжиру й Анголи. Про можливості створення компактних польських поселень на цьому континенті погляди розійшлися. Одна частина фахівців у колонізації Північної Африки вбачала значні політичні та соціально-економічні переваги й не помічала особливих проблем у реалізації цієї ідеї. Інші ж сумнівалися в цьому, ураховуючи складні умови акліматизації. До цієї теми у своїх публікаціях звертаються К. Глуховський [10] і С. Кернік [25].

Ще одним дослідницьким напрямом стала тема еміграції національних меншин. Співзвучною поширеним у той час підходам у цьому питанні є позиція Л. Кульчицького [31], який бачив в еміграції національних меншин позитивні економічні й політичні наслідки для Польщі. Як приклад, він наводить імміграційну політику США, за допомогою якої держава здійснює регулювання расового та національного складу населення країни.

Основною ж темою більшості робіт є еміграція євреїв: причини, напрями, динаміка, соціальна структура, чисельність тощо. У науковій і громадській думці того часу існувало переконання, що, ураховуючи особливості характеру зайнятості польських євреїв, демографічних факторів і повільних темпів

економічних перетворень усередині країни, запобігти зростанню вбогості серед цієї спільноти, окрім як за посередництва еміграції, не вдасться.

Л. Альтер – директор Єврейського еміграційного товариства – причинами еміграції євреїв уважав економічні фактори й імміграційну політику країн поселення. Істотним чинником, що вплинув на динаміку єврейської еміграції на початку 1920-х рр., автор називав в'їзні обмеження, установлені США [1].

Питання перспектив єврейської еміграції піднімав Г. Мейч [47]. Одним із важливих завдань еміграційної політики, на його думку, був пошук нових країн для переселення євреїв. Детальне дослідження єврейської еміграції здійснив М. Гольдштейн [12; 13]. Значний інтерес викликає проведений ним аналіз причин і витоків єврейської еміграції з Польщі, перших спроб єврейської колонізації, участі євреїв у польській еміграції 1926–1929 рр., соціальної, демографічної, вікової структури й характеру зайнятості єврейської імміграції до США тощо. Про стан і перспективи єврейської еміграції в Палестину пише Л. Херч [17]. З'являються також публікації стосовно еміграції українців до Канади [69].

Якщо протягом 1920-х рр. наукова тематика відтворювала процес становлення польської державної еміграційної політики, то з кінця 1920-х рр. – до початку 1930-х рр. простежено тенденції переосмислення попереднього практичного досвіду. На це вплинули поточні зміни у світовому міграційному русі, насамперед упровадження викликаних світовою економічною кризою жорстких імміграційних обмежень країнами, до яких прямував основний потік мігрантів і переселенців із Польщі.

Раптове припинення сезонної еміграції в Німеччину й Францію, на які припадало близько 90 % польської континентальної еміграції, і переселенської в Канаду продемонструвало повну залежність можливостей польської еміграції від зовнішніх факторів. Це змусило польську владу шукати нові еміграційні ринки й форми організації своїх громадян за кордоном.

Вплив міжнародної економічної кон'юнктури на еміграційні процеси в Польщі відзначають В. Сковрон [63], І. Водняк [74], С. Фогелсон [6]. Еміграційну активність населення розглянуто ними в безпосередньому зв'язку з економічною ситуацією в імміграційних та еміграційних країнах.

Першу розгорнуту програму еміграційної політики, створену на основі аналізу еміграційного руху з Польщі, представив А. Яжина [21]. Він був прихильником італійських методик еміграційного протекціонізму й пропонував застосовувати їх щодо Польщі. Із критикою еміграційної політики санітарної влади виступав у численних публікаціях Г. Заленцький [82], котрий запропонував одним із перших власну програму колоніальної експансії, яка в середині 1930-х рр. була прийнята владою в дещо зміненому вигляді. До теми завдань польської еміграційної політики звертаються С. Гломбінський [9], С. Халасінський [4].

Після 1935 р. з'явилася низка популярних видань, що виходили під опікою Морської й колоніальної ліги, які пропагували в широких громадських колах гасло «колонії для Польщі». Для дослідження питань еміграції ці матеріали є неоціненною джерельною базою, оскільки відтворюють політику правлячих кіл, опозиції та свідчать про суспільні настрої й підходи дослідників.

Прихильники колонізації розвивають ідеї попередніх років, розглядаючи колонії як «територіальне, економічне, культурне та політичне продовження Польщі». Більшості публікацій властива пафосна, національно-патріотична риторика з обґрунтуванням необхідності економічної, культурної й політичної експансії. Результатом такої політики, на переконання професора Познанського університету С. Павловського, мало стати те, що колонії «будуть тією територією, на якій ми покажемо світу, що наша держава, хоч і молода, але повна сил і життєдайності ...» [57].

Міжнародно-правові механізми перегляду прав на володіння колоніальними мандатами обґрунтовують Р. Петрович [59], К. Єзьоранський [23], Є. Заянчковський [75].

Спроби комплексного аналізу еміграції як явища в цілому й окремих її аспектів зробили А. Зарихта [86], М. Панкевич [53], С. Зих [88].

Багато уваги в публікаціях 1930-х рр. приділено історії та перспективам польської еміграції за океан, а саме в країни Південної Америки. Про становище вихідців із Польщі в Латинській Америці йдеться в дослідженні Т. Кубіна [30]. Питання колонізації та організації польських емігрантів в Бразилії піднімають В. Жабко-Потапович [89], Г. Заленцький [79], С. Велох [71]. С. Голевський [14] розглядає стан та перспективи колонізації Перу.

Серед тематичних публікацій 1930-х рр. майже відсутня проблематика перспектив і завдань польської еміграційної політики щодо європейських країн. Публікації здебільшого розкривають становище та характеристики умов праці й зайнятості емігрантів із Польщі.

Надалі активно розробляється тематика єврейської еміграції. У 1937 р виходить узагальнена праця про єврейську еміграцію з Польщі А. Тартокавера [68]. До питань умов і перспектив єврейської еміграції повертаються Н. Рейф [60], Я. Земінський [87], В. Орміцький [50], С. Павловський [58].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи огляд польської бібліографії міжвоєнного періоду, відзначимо, що вона дає можливість досить повно відстежити ставлення до еміграції різних суспільних, громадських і політичних середовищ та офіційних представників влади. Особливу цінність у розгляді процесу формування польської еміграційної політики мають публікації державних чиновників, політиків і вчених із різних галузей знань, діяльність яких стимулювалася й підтримувалася державою.

Джерела та література

1. Alter L. Wychodźstwo żydowskie / L. Alter // Kwartalnik Instytutu Naukowego do badań emigracji i kolonizacji. – 1926. – № 1. – S. 80–91.
2. Babiński W. Emigracja polska do Francji / W. Babiński // Ekonomista. – 1925. – №1. – S. 45–81.
3. Brzeziński T. Kilka uwag z dziedziny zagadnienia emigracji polskiej we Francji / T. Brzeziński // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 3; 4. – S. 541–544.
4. Chałasiński J. Emigracja jako zjawisko społeczne / J. Chałasiński // Przegląd socjologiczny. – Z. 3–4. – T. IV. – 1936. – S. 495–502.
5. Dzewulski S. Kwestia emigracji / S. Dzewulski. – Warszawa : Drukarnia i litografia p. f. Jann Cotty, 1925. – 32 s.
6. Fogelson S. Wędrowniki międzynarodowe na tle kryzysu gospodarczego / S. Fogelson // Statystyka Pracy. – 1935. – Z. 1. – S. 21–36.
7. Gadomski F. Migracja jako czynnik światowego rozwoju gospodarczego / F. Gadomski // Kwartalnik Instytutu Naukowego do Badań Emigracji i Kolonizacji. – 1927. – R. 2. – Z. 1. – S. 100–109.
8. Gawroński S. Emigracja polskich robotników rolnych do São Paulo w związku z zawartym 19 lutego 1927 r. ukłdem / S. Gawroński // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego do Badań Emigracji i Kolonizacji. – 1927. – № 2. – S. 5–40.
9. Głabiński S. Emigracja i jej rola w gospodarstwie narodowym / S. Głabiński // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1930. – № 3; 4. – S. 5–22.
10. Głuchowski K. Angola jako teren ewentualnej polskiej kolonizacji / K. Głuchowski // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego. – 1927. – № 4. – S. 169–182.
11. Głuchowski K. Przyczynki do badań nad ekspansywnością polskiego kolonisty-rolnika / K. Głuchowski // Kwartalnik Instytutu Naukowego do badań emigracji i kolonizacji. – 1927. – № 1. – S. 110.
12. Goldsztejn M. Wychodźstwo żydowskie z ziem polskich / M. Goldsztejn // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1930. – № 3; 4. – S. 161–218.
13. Goldsztejn M. Wychodźstwo żydowskie z ziem polskich / M. Goldsztejn // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1930. – № 1; 2. – S. 388–425.
14. Golewski S. Peru a problem kolonizacyjny Polski / S. Golewski // Sprawy Morskie i Kolonialne. – 1934. – Z. 1. – S. 129–140.
15. Grabowski E. Rozwój zaludnienia w Polsce w zestawieniu z innemi krajami : według spisu z dn. 30-go września 1921 roku / E. Grabowski. – Warszawa : Polska Składnica Pomocy Szkolnych, 1922. – 107 s.
16. Gross Z. Przeludnienie a emigracja z Polski po wojnie / Z. Gross // Maszynopis bez roku wydania ; Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 491464.
17. Hersch L. Imigracja i emigracja w Palestynie w latach 1925 i 1926 / L. Hersch // Walka. – 1926. – № 10–11.
18. Iwanowski S. Obowiązek państwa względem emigranta w świetle nowego prawa o emigracji / S. Iwanowski // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego. – 1927. – № 3. – S. 185–191.
19. Iwanowski S. Zasady nowego prawa o emigracji / S. Iwanowski // Przegląd Emigracyjny. – 1927. – Z. 4.
20. Iwanowski S., Mamrot K. Prawo o emigracji w Polsce. Teksty ustaw, rozporządzeń, instrukcyj oraz układów międzynarodowych wraz z komentarzem / S. Iwanowski, K. Mamrot. – Warszawa : Wydanie w zasiłku Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, 1929. – 517 s.
21. Jarzyna A. Polityka emigracyjna / A. Jarzyna. – Lwów : Dom książki polskiej, 1933. – 194 s.
22. Jarzyna H. Peru. Widoki dla osadnictwa rolnego na polskich koncesji / H. Jarzyna // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego oraz Przegląd Emigracyjny. – 1928. – № 1. – S. 187–195.
23. Jeziorański K. Ku rewizjonizmowi kolonialnemu / K. Jeziorański // Sprawy Morskie i Kolonialne. – 1936. – Z. 2. – S. 45–47.
24. Jeziorański K. Zagodnienie kolonij / K. Jeziorański // Sprawy Morskie i Kolonialne. – 1935. – Z. 3. – S. 21–36.
25. Kiernik Z. Algier jako teren kolonizacyjny / Z. Kiernik // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1930. – № 3; 4. – S. 23–92.

26. Klimowicz S. Osadnictwo polskie we Francji pod kątem widzenia przeciętnego francuza / S. Klimowicz // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 1. – S. 207–214.
27. Kozłowski R. Boliwia i jej możliwości kolonizacyjne / R. Kozłowski // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1930. – № 3; 4. – S. 219–244.
28. Krzywicki L. Szkice z historii wychodźstwa polskiego do Francji w dobie powojennej / L. Krzywicki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1928. – № 1. – S. 86–121.
29. Krzywicki L. Szkice z historii wychodźstwa polskiego do Francji w dobie powojennej / L. Krzywicki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1928. – № 2; 3. – S. 307–343.
30. Kubina T. Wśród polskiego wychodźstwa w Ameryce Południowej / T. Kubina. – Potulice, 1938. – 357 s.
31. Kulczycki L. Emigracja a Mniejszości narodowe / L. Kulczycki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego. – 1927. – № 3. – S. 17.
32. Kulczycki L. Konwencja polsko-niemiecka w sprawie polskich robotników rolnych / L. Kulczycki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego. – 1927. – № 4. – S. 144–148.
33. Kutylowski R. Polityka imigracyjna Kanady / R. Kutylowski // Kwartalnik Instytutu Naukowego do Badań Emigracji i Kolonizacji. – 1926. – № 1. – S. 37–47.
34. Kutylowski R. Imigracja robotników rolnych w Kanadzie, jej warunki i przyszłość / R. Kutylowski // Przegląd Emigracyjny. – 1926. – № 2. – S. 1–5.
35. Langrod W. L. Zadania organizacji władz emigracyjnych w kraju / W. L. Langrod // Kwartalnik Instytutu Naukowego do badań emigracji i kolonizacji. – 1927. – № 1. – S. 156–171.
36. Lepecki B. Opis polskich terenów kolonizacyjnych w Peru / B. Lepecki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 3; 4. – S. 622–832.
37. Lepecki M. B. Wschodnie Peru czyli Montanja / M. B. Lepecki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 1. – S. 19–80.
38. Lubaczewski T. Kierownictwo polityki Emigracyjnej / T. Lubaczewski // Wychodźca. – 1926. – № 29. – 19 lipca ; Głabiński S. Gospodarstwo narodowe a Polacy zagranicą / S. Głabiński // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 1. – S. 5–10.
39. Ludkiewicz Z. Uwagi o organizacji emigracji polskiej do Francji / Z. Ludkiewicz // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1928. – № 2; 3. – S. 277–303.
40. Ludkiewicz Z. Zagadnienia programu agrarnego a emigracja / Z. Ludkiewicz. – Warszawa : Dom Książki Polskiej, 1929. – 95 s.
41. Ludkiewicz Z. Kolonie francuskie jako możliwy teren polskiej emigracji osadniczej / Z. Ludkiewicz, A. Żabko-Potopowicz // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1930. – № 1; 2. – S. 206–215.
42. Łyp F. Brazylijska polityka imigracyjna / F. Łyp // Kwartnik Instytutu Naukowego do badań emigracji i kolonizacji. – 1927. – T. 2. – S. 87–94.
43. Łyp F. Brazylija / F. Łyp. – Warszawa : Nakł. Nauk. Inst. Emigr. Skład Główny, 1930. – 445 s.
44. Makowski J. 80 Mandaty międzynarodowe / J. Makowski // Przegląd Polityczny. – 1925. – № 2–3. – S. 79–80.
45. Mazurkiewicz R. Polacy w Kanadzie / R. Mazurkiewicz // Kwartnik Instytutu Naukowego do badań emigracji i kolonizacji. – 1927. – № 2. – S. 61–77.
46. Mazurkiewicz R. Polskie wychodźstwo i osadnictwo w Kanadzie / R. Mazurkiewicz. – Warszawa : Naukowy Instytut Emigracyjny, [1929]. – 146 s.
47. Miecz G. Zagadnienie emigracji żydowskiej z Polski / G. Miecz // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 1. – S. 320–326.
48. Okołowicz J. Zadania polskiej polityki emigracyjnej. Referat ogłoszony w Kole Przyjaciół Nauk Politycznych w Warszawie w. D. 15.XII.1917 / J. Okołowicz. – Warszawa : Nakładem wydziału Rejestracji strat wojennych przy Radzie Głównej Opiekuńczej, 1918. – 28 s.
49. Opis polskich terenów kolonizacyjnych w Peru // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 3; 4. – S. 545–615.
50. Ormicki W. Warunki i możliwości emigracji żydowskiej / W. Ormicki ; Instytut Badań Spraw Narodowościowych. – Warszawa : Seria Biblioteka «Sprawy Narodowościowe», 1937. – 10 s.
51. Oxiński T. Kolonizacja polska w Peru / T. Oxiński // Przegląd Geograficzny. – 1926. – № 6. – S. 151–152.
52. Pankiewicz M. Polska a emigracja / M. Pankiewicz // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonjalnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 1. – S. 11–18.
53. Pankiewicz M. Problem emigracji w Polsce / M. Pankiewicz. – Warszawa : Wydaw. Ligi Morskiej i Kolonjalnej, 1935. – 23 s.
54. Pankiewicz M. Ustrój społeczny Montanji peruwiańskiej a praktyczne wsazania dla polskiego osadnictwa / M. Pankiewicz // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1928. – № 4. – S. 716–736.

55. Pankiewicz M. W sprawie wychodźstwa do San Paulo / M. Pankiewicz. – Warszawa : Nakładem Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego, 1926. – 102 s.
56. Pawłowski S. Domagajmy się kolonii zamorskich dla Polski / S. Pawłowski // Sprawy Morskie i Kolonialne. – 1936. – Z. 1. – S. 6–16.
57. Pawłowski S. Domagajmy się kolonii zamorskich dla Polski / S. Pawłowski // Sprawy Morskie i Kolonialne. – 1936. – Z. 1. – S. 16.
58. Pawłowski S. O emigracji Żydów z Polski i o ich kolonizacji / S. Pawłowski. – Warszawa : Nakładem Ligi Morskie i Kolonialnej, 1937. – 64 s.
59. Piotrowicz R. Rewizja mandatów kolonialnych / R. Piotrowicz // Sprawy Morskie i Kolonialne. – 1936. – Z. 1. – S. 18–22.
60. Reiff N. Rozwój i warunki emigracji żydowskiej z Polski / N. Reiff // Sprawy Narodowościowe. – 1936. – № 3. – S. 235–252.
61. Simon G. Kilka uwag o dalszych celach polskiej polityki emigracyjnej / G. Simon // Kwartalnik Instytutu Naukowego do badań emigracji i kolonizacji. – 1926. – № 1. – S. 12–15.
62. Skomorowski J. Zadania i cele naszej emigracji. Część pierwsza / J. Skomorowski // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 1. – S. 231–250.
63. Skowron W. Kryzys i skutki emigracji sezonowej / W. Skowron. – Warszawa : Wydawnictwo «Droga», 1932. – 32 s.
64. Sprawa emigracji do Kanady // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego. – 1927. – № 3. – S. 83–93. Emigrant do Kanady i w Kna dzie // Dodatek do czasopisma «Emigrant Polski». – Lwów, 1929. – Styczeń.
65. Studnicki W. Kolonizacja i rozwój gospodarczy naszego wschodu / W. Studnicki. – Warszawa : Wyd. Tow. Straży Kresowej, 1921. – 26 s.
66. Szawleski M. Kwestia emigracji w Polsce / M. Szawleski. – Warszawa : Nakładem Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego, 1927. – 208 s.
67. Szukiewicz W. Zagadnienie rolne w Mekseku / W. Szukiewicz // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego. – 1927. – № 4. – S. 154–168.
68. Tartokawer A. Emigracja żydowska z Polski / A. Tartokawer. – Warszawa : Instytut Badań Spraw Narodowościowych, 1937. – 60 s.
69. Ukraińska emigracja do Kanady // Kwartalnik Instytutu Naukowego do badań emigracji i kolonizacji. – 1927. – № 2. – S. 97–102.
70. Wertheim B. Zagadnienie emigracyjne na terenie Międzynarodowej Organizacji Pracy / B. Wertheim // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1928. – № 2; 3. – S. 457–493.
71. Wieloch S. Emigracja do Parany / S. Wieloch // Morze. – 1935. – №1. – S. 26–27.
72. Wieloch S. Emigracja sezonowa do Niemiec / S. Wieloch // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 1. – S. 223–230.
73. Wieloch S. Zagadnienie emigracji sezonowej do Niemiec / S. Wieloch // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1928. – № 2; 3. – S. 546–566.
74. Wodniak I. Materiał ludski w gospodarce światowej / I. Wodniak // Sprawy Morskie i Kolonialne. – 1934. – Z.1. – S. 199–201.
75. Zajączkowski J. S. Zagadnienie konstrukcji prawnej terytoriów mandatowych w świetle teorii prawa narodów / J. S. Zajączkowski // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1931. – № 1. – S. 133–146.
76. Załęcki G. Korzyści posiadania własnych kolonii politycznych / G. Załęcki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1930. – № 1; 2. – S. 523–535.
77. Załęcki G. Dwie orjentacje w polskiej polityce migracyjnej / G. Załęcki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 1. – S. 167–206.
78. Załęcki G. O polską politykę zamorską / G. Załęcki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1928. – № 4. – S. 833–851.
79. Załęcki G. Parana a Polska, jako problem polskiej ekonomiki narodowej / G. Załęcki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1931. – № 1. – S. 247–277.
80. Załęcki G. Polityka cen ziemi w Polsce a problemy naszej powojennej, zamorskiej kolonizacji chłopskiej (1918–1928) / G. Załęcki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1929. – № 3; 4. – S. 833–935.
81. Załęcki G. Polska polityka kolonialna i kolonizacyjna / G. Załęcki. – Warszawa : Instytut Wydawniczy «Biblioteka Polska», 1925. – 158 s.
82. Załęcki G. Problem konieczności i możliwości polskiej polityki kolonialnej / G. Załęcki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1930. – № 1; 2. – S. 246–277.
83. Załęcki G. Przyczynki do źródeł kryzysu Polskiej polityki migracyjnej. – Część I / G. Załęcki. – Warszawa : Nakładem Naukowego Instytutu Emigracyjnego, 1928. – 61 s.

84. Załęcki G. Słów kilka o nowoczesnym imperjalizmie narodowym / G. Załęcki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego oraz Przegląd emigracyjny. – 1928 – № 2; 3. – S. 569–581.
85. Załęcki G. Szkice do gospodarczej teorii europejskiego osadnictwa rolnego w krajach gospodarczo-młodych / G. Załęcki // Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego. – 1927 – № 3. – S. 139–184.
86. Zarychta A. Emigracja Polska 1918–1931 i jej znaczenie dla państwa / A. Zarychta. – Warszawa : Nakładem Ligi Morskiej i Kolonjalnej, 1933. – 119 s.
87. Ziemiński J. Problemy emigracji żydowskiej / J. Ziemiński. – Warszawa : Nakł. Związku Pisarzy i Publicystów Emigracyjnych, 1937. – 74 s.
88. Zych S. Emigracja Polska / S. Zych. – Lwów : Księg. St. Malinowskiego, «Biblioteczka Licealna», 1938. – № 7. – 34 s.
89. Żabko-Potopowicz B. Osadnictwo polskie w Brazylii / B. Żabko-Potopowicz. – Warszawa, 1936. – 128 s.

Шваб Анатолий. Тема эмиграции в польской научной и общественно-политической мысли 1920–1930-х гг.

В статье воспроизведены исследовательские традиции эмиграционной проблематики в польской научной и общественно-политической мысли межвоенного периода. Основное внимание сосредоточено на выявлении существующих направлений исследований эмиграционных процессов и формировании основ польской эмиграционной политики.

Ключевые слова: эмиграция, польская эмиграционная политика, колониальная политика, иммиграционная политика, направления эмиграции.

Shvab Anatolij. The Problem of Emigration in Polish Scientific and Socio-political Thought (1920–1930s). The article is devoted to research tradition of emigration problems in Polish scientific and socio-political thought of inter-war period. The main attention is focused on finding out of exiting research tendencies of emigration processes and formation of the Polish policy basis.

Key words: emigration, Polish emigration policy, colonial policy, immigration policy, emigration tendencies.

Статтю подано до редколегії
12.01.2015 р.

УДК 2–78(477.7)(477.87)«18/20»

Владлен Орлов

Компаративний аналіз діяльності релігійних організацій у Криму та на Закарпатті в XIX – на початку XXI ст.: новітня українська історіографія

У статті проаналізовано історичні праці стосовно релігійного фактора в Криму та на Закарпатті. Констатовано наявність значного корпусу науково-історичних досліджень, які сформувались у період незалежної України. Наголошено, що Крим і Закарпаття мають свої унікальні релігійні атрибути, які відрізняють ці регіони від інших українських земель.

Ключові слова: Закарпаття, історіографія, історія релігії та церкви в Україні, компаративний аналіз, Крим, сучасна українська історіографія.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасній українській історіографії з історії релігії в Україні XIX – початку XXI ст. домінує видове лінійне студіювання релігійних громад, зокрема дослідження історії окремих релігійних громад, деномінацій або церков. Це впливає й на історіографічний процес, тобто в новітньому українському історіописанні історії релігії та церкви в Україні домінують розвідки на кшталт «історіографія історії православ'я» або «історіописання історичного розвитку протестантських церков» тощо. Паралельно, починаючи з 1990-х рр., й особливо впродовж першого десятиліття XXI ст., у вітчизняній історичній науці сформувався цілий корпус академічних розвідок історико-регіоналістичного й урбаністичного спрямувань з історії релігії та церкви в Україні. Вони ілюструють розвиток конкретних релігійних громад у певній адміністративно-територіальній одиниці або в просторовій локації протягом чітко окресленого хронологічного періоду. Так, домінують